

O‘QUVCHILARDA INTELLEKT DARAJASINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Fayzullayev Munis Abdudjabborovich
Sirdaryo viloyati, Sayxunobod tumani,
19-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur mavzuda o‘quvchilarda intellekt darajasini rivojlantirishning psixologik usullari, bilish jarayonlarini faollashtirish hamda aqliy salohiyatni oshirish yo‘llari yoritiladi. Intellektual rivojlanish ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biri bo‘lib, u diqqat, xotira, tafakkur va nutq kabi psixik jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq.

Kalit so‘zlar: intellekt, tafakkur, xotira, diqqat, bilish jarayonlari, rivojlanish, psixologik usullar.

KIRISH

O‘quvchilarda intellekt darajasini rivojlantirish ularning ta’limdagi muvaffaqiyati va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Intellekt nafaqat bilim hajmi, balki fikrlash tezligi, muammoni hal qilish qobiliyati va yangi vaziyatlarga moslashish darajasini ham o‘z ichiga oladi.

Birinchi navbatda, tafakkurni rivojlantirish muhim hisoblanadi. Mantiqiy masalalar, muammoli vaziyatlar va tahliliy topshiriqlar o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini kuchaytiradi. O‘qituvchi dars jarayonida o‘quvchini mustaqil fikrlashga undashi lozim.

Diqqatni rivojlantirish ham intellektning asosiy omillaridan biridir. Maxsus mashqlar, o‘yinlar va diqqatni jamlashga qaratilgan topshiriqlar orqali o‘quvchilarda diqqat barqarorligi oshiriladi. Bu esa bilimlarni samarali o‘zlashtirishga yordam beradi.

Xotirani rivojlantirish uchun takrorlash, assotsiatsiya usullari va vizual materiallardan foydalanish samarali hisoblanadi. Rangli tasvirlar, diagrammalar va sxemalar o‘quvchilarning eslab qolish qobiliyatini oshiradi.

Shuningdek, nutqni rivojlantirish ham intellektual rivojlanishda muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarga o‘z fikrini erkin bayon qilish, savol berish va bahs-munozaralarda qatnashish imkoniyatini yaratish kerak.

Psixologik treninglar, o‘yin texnologiyalari va interaktiv metodlar o‘quvchilarning qiziqishini oshirib, ularni faol o‘rganishga undaydi. Bu esa intellektual rivojlanishni tezlashtiradi. O‘quvchilarda intellektni rivojlantirishda kreativ fikrlashni shakllantirish alohida ahamiyatga ega. Faqat tayyor bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki yangi g‘oyalar ishlab chiqish, noodatiy yechimlar topish ham intellektning muhim

ko'rsatkichidir. Buning uchun o'quvchilarga ochiq savollar berish, "nima bo'lsa?", "boshqacha qanday qilish mumkin?" kabi topshiriqlarni qo'llash samarali hisoblanadi.

Shuningdek, metakognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish muhimdir. Bu — o'quvchining o'z fikrlash jarayonini ang'lay olishi, ya'ni qanday o'rganayotganini tushunishi demakdir. Masalan, o'quvchiga "sen bu masalani qanday hal qilding?" degan savol berish uning tafakkurini chuqurlashtiradi.

Kitob o'qish va mustaqil o'rganish ham intellektual rivojlanishga katta ta'sir ko'rsatadi. Turli janrdagi kitoblar o'quvchining dunyoqarashini kengaytiradi, lug'at boyligini oshiradi va tasavvurini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, o'yin orqali o'rganish usuli ayniqsa samaralidir. Mantiqiy o'yinlar, boshqotirmalar, rolli o'yinlar o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtiradi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Ijobiy psixologik muhit ham muhim omil hisoblanadi. O'quvchi o'zini erkin his qilgan, xatodan qo'rqmagan muhitda faolroq fikrlaydi. Rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash uning o'ziga ishonchini oshiradi, bu esa intellektual rivojlanishni tezlashtiradi. Yana bir muhim jihat — individual yondashuv. Har bir o'quvchining qobiliyati va o'rganish tezligi turlicha bo'lganligi sababli, ularga mos metodlarni qo'llash zarur.

Intellekt - (lotincha *intellectus* - aql, idrok, zehn) -keng ma'noda: kishining voqea-hodisa mohiyatini to'laligicha bilishga asoslangan va u orqali namoyon bo'ladigan faoliyati; tor ma'noda: insonning tafakkur, fikr yuritish salohiyati. Intellekt kishilarning aql, idrok, zakovat, ma'naviy jihatdan yetuklik darajasini ham bildiradi, tasavvur, idrok, sinchkovlik orqali jamlangan materialni bilish usullari (taqqoslash, obstraksiya, tushuncha, hukm, va hokazo.) orqali asosli bilimga ega bo'lish yoki mavjud bilimni tanqidiy tahlil etib chiqish qobiliyatini ham ang'latad. Masalan: ba'zi insonlar o'zga joyga tashrif buyurganda, o'sha joyga va odamlariga ham ko'nikishi qiyin bo'ladi. Aksincha ammo ba'zilar bo'lsa makonga va zamonga tez moslashadi, tengdoshlar davrasida ham tez kirishubchan, muloqot jarayoni ham qiyin kechmaydi. Intellekt - inson va hayvonlarni yangi muhitga moslashtirish ham hisoblanadi. V. Shterni, J. Piaje va boshqa bir qancha olimlar ham intellektni insonlarning yangi hayotiy sharoitlarga moslashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Tafakkur tarixida intellekt to'g'risida fikr-mulohazalar turlicha bo'lgan.

O'rta asrlarda intellekt irodaga bo'ysunadimi yoki iroda intellektgami degan masala bo'yicha qizg'in mulohazalar avjiga chiqqan. O'sha davrlarda intellekt bilishning eng yuksak - ilohiy usuli sifatida inson tafakkuriga qarshi qo'yilgan. Birinchi nuqtayi nazar tarafdorlaridan biri Duns Skot va Uilyam Okkam bo'lsa ikkinchi qarash tarafdorlaridan biri Foma Akviniskiy edi. Hozirgi zamon falsafasida intellekt ham, iroda ham mavjud holatga asoslangan holda namoyon bo'ladi, yoki Intellekt ma'naviyatga taalluqli bo'lgani uchun ruhiy holat mahsuli sifatida irodadan ustun

turadi, degan tasavvurlar mavjud. Intellektual resursinsonlarda bilim, hayotiy tajriba va idrok hamda zehn asosida avvalo o'z aqliy omilkorlik salohiyatini turmush tarzini turli yo'nalish va shakllarda yanada boyitish, uning yangi qirralarini ochish mustahkamlash imkoniyatidir. Inson bosh miyasi qobig'oda o'n to'rt milliarddan oshiq neyronlar mavjud. Ilarning vazifasi inson faoliyatini har tomonlama, to'la boshqarishdan iborat. Kishining qilayotgan har bir harakati neyronlar faoliyati mahsulodir. Bu jahon tibbiyotida chuqur o'rganilgan va to'la tan olingan haqiqatdir. Shuning uchun ham, aytish mumkinki, insonning intellektual o'zligini namoyon qilishda uning imkoniyatlari - resurslarining o'zni beqiyos. Lekin inson ana shu intellektual imkoniyatlar, ya'ni resurslarning bor yo'g'i 4-4,5 foizidan foydalanadi. Shundan 4 foizini 8-11 yoshgacha bo'lgan davrda oladi va qolgan yarim foizini butun umri davomida qabul qiladi. Tabiatan iqtidorli kishilar esa o'sha qolgan yarim foiz ma'lumotni 11 yoshdan keyingi umriga togri taqsimlay olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Inson bosh miyasining fiziologik tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, uning miyasidagi intellektual kuch atom yadrosidagi beaiyos kuchga teng bo'lar ekan. Bugungi kundagi ilm-fan xulosasiga ko'ra insoniyat tarixida atigi 400 ga yaqin kishi daholik maqomiga sazovor bo'lgan, xolos. Bu esa daho daho insonlarni tarbiyalash qanchalik qiyin ish ekanini ko'rsatadi.

Intellekt testi - insondagi aqliy qobiliyatlarni boshqalarning aqliy qobiliyati bilan solishtirish yo'li orqali amalga oshadi. Aqliy yosh - fanga Bine tomonidan kiritilib, test natijalarining darajasiga mos keluvchi yosh. Stenford-Bine testi - Bine testining amerikacha versiyasi bo'lib, Stenford universitetida Lyuis Terman tomonidan ishlab chiqilgan. IQ - koeffitsienti - aqliy yoshni xronologik yoshga bo'lib uni 100 ga ko'paytirishimizdan hosil bo'ladi. Asosan o'rta yoshli odamning IQ koeffitsiyenti 100 ga teng bo'lishi kerak.

Gap shundaki, daholarni tarbiyalash, voyaga yetkazishda nafaqat bir oila yoki bir xalqning, balki butun insoniyatning ma'naviy yutuq va tajribalaridan foydalanish kerak bo'ladi. Sun'iy intellekt - olingan ma'lumoylarni umumlashtirib oldindan taxmin qila olish qobiliyati va shunga mos keladigan dastur yozish. Hozirgi zamonda sun'iy intellekt ham ancha rivojlangan. Sun'iy intellekt natijasida bir qancha yoshlar o'z qobiliyatlaridan foydalangan holda mashinalar va turli-tuman texnologiyalarini kashf qilishmoqda. Sun'iy intellektning ijobiy va salbiy tomonlari ham bor. U kimning qolida, nima maqsadda foydalanishiga bog'liqdir. Sun'iy intellektning bir qator ijobiy tomonlari shindaki, uning yordamida odamlar kosmos va okeanlarni tadqiq qilish, firibgarlikni aniqlash va bilimlarni tekshirishlari ham mumkin.

Pisixologiyada Intellekt va kreativlik aloqasini tushuntiruvchi 3 ta nazariya mavjud. D. Veksler, G. Ayzenk, L. Termen va boshqalar bir qancha olimlar intellekt va kreativlikni oliy darajasidagi insoniy qobiliyatlarning birligi deb bilishadi. Intellekt kreativlikning oliy darajasi. Bundan kelib chiqib kreativlikni intellekt hosilasi desak

mubolag'a bo'lmaydi. Yuqori darajadagi intellekt - yuqori intellektni, quyi darajadagi intellekt - quyi intellektni yuzaga keltiradi. Insonda intellekt qanchalik yuqori bo'lsa, unda kreativlik ham shuncha yuqori boladi. Zero, bu tushunchalar bir-biri bilan o'zaro bog'liq. Bir qancha olimlar intellekt koeffitsientini aniqlash maqsadida bir qancha tadqiqot olib borishgan. Ulardan biri amerikada minglab maktab o'quvchilaridan IQ (intellekt koeffitsienti) ni aniqlab olishgan. Ularning IQ siga qarab guruhlariga ajratishgan va 30, 40 yil davomida kuzatishgan. Ulardan IQ si yuqori bo'lgan o'quvchilar yuqori natijalarga, ko'plab yutuqlarga erishgan. IQ si past bo'lgan o'quvchilar kam yutuqqa erishgan. Yuqorida ta'kidlanganidek intellekt va kreativlik bir-biri bilan o'zaro bog'liq. O'zbekistonda ham IQ darajasini aniqlarda birqancha sa'y-harakatlar olib borildi. Maktablarda o'qituvchilar bu testni o'quvchilar orasida ko'p o'tkazadi. Shuning natijasida qaysi o'quvchi faol qaysilari sust va yana qaysilar zukko, bilimdonligini aniqlab, bilib oladi. Bu test o'quvchilarga ham ma'qul bo'ladi, o'qituvchisidan qayta-qayta shu metodni o'tkazishlariga istak bildirishdi. Ammo intellekt va kreativlikni qarama-qarshi qo'ygan olimlar ham bor. Bulardan biri, J. Gilvord bo'lib, u o'z nazariyasini ikki xil tafakkur asosida qiyoslaydi. Bular: konvergent va divergent tafakkurlar. Konvergent tafakkur masalalarni yechishda barcha mavjud usullardan eng maqbulini olish. Konvergent intellekt asosida quriladi.

Divergent tafakkur - turli masalalarni yechishda turlik yechimlarni qidirish. Divergent kreativlik asosida quriladi. Demak, intellekt va kreativlik umuman ko'rinishda ikki xil qobiliyatlar bo'lib, ularni ma'lumotlarni qayta ishlash jarayoni bilan bog'lash mumkin. Kreativlik insondagi bor ma'lumotlarni qayta ishlash, ularni cheksiz modelini yaratishdan, Intellekt esa bu qayta ishlangan ma'lumotlarni amaliyotda qo'llay olish, atrof-muhitga moslashtirishdan iborat. Biz yuqorida kreativlik haqida so'z yuritdik. Tabiiyki, kreativlik o'zi nima degan savol tug'iladi. Kreativlik - bu insonning biror yangilik yaratishi, an'anaviylikdan chetga chiqishi, bir so'z bilan aytganda ijodkorlik degani. Malasan: bir stulni oladigan bo'lsak, uning qanda ko'rinishda ekanligini bilamiz. Ammo kreativlik bilan yondashadigan bo'lsak, u boshqa ko'rinishda bo'lishi mumkin. Oyoqlari to'rtta emas balki uchta bo'lishi. Bu insonning kreativlik darajasiga qarab bo'ladi. Insonda intellekt qanchalik yuqori bo'lsa kreativlik ham shunchalik yuqori bo'ladi.

Har bir insonning qobiliyatlari turli yo'nalishlarda bo'ladi. Kimdir aniq fanlardan, kimdir gumanitar fanlardan qobiliyati bo'ladi. Spirmenning fikricha, har bir insonning bir-biridan ajratuvchi qobiliyatlari bo'ladi. Masalan: usta rassomni matematik masalalarni yechishda esankirab qolishi, matematiklarni esa boshqa bir soha oldida ojiz qolishi. Insonlarning umumiy qobiliyatlari ham bo'ladi, ammo shular ichida qaysi yuqori ekanligini aniqlab o'sha sohaga yo'naltirish bugungi kunning ta'lim tarbiya jarayonida ko'zga tashlanadigan muammolar sirasiga kiradi. Agar bolaning qobiliyatini to'g'ri yo'naltirilsa, ulardan kelajakda intellektual kreativ

mutaxassis chiqadi. Endi emotsional Intellekt haqida gapirsak. Ba'zi olimlarning fikricha emotsional intellekt - intellektdan yuqoriroq tushuncha. Lekin shuni aytish lozimki, emotsional intellekt bizni bor xohish va qiziqishlarimizni aktivlashtiradi. Muammolarni kamroq o'ylashga majbur qiladi. Shu o'rinda yana bir savol tug'uladi. Intellekt irsiyatga bog'liqmi? Intellekt irsiyatga bog'liq. Bunday deyishga sabab, bir onafan tug'ilgan egizaklarning IQ - darajasi tekshirilganda, natija deyarli bir xil. Xuddi shu egizaklarni boshqa-boshqa oilalarda tarbiyalashganda baribir bir xil.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, intellektni rivojlantirish faqat dars bilan cheklanmaydi. U ijodiy yondashuv, mustaqil fikrlash, ijobiy muhit va to'g'ri pedagogik usullar orqali samarali shakllanadi. O'quvchilarda intellekt darajasini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Tafakkur, diqqat, xotira va nutqni rivojlantirish orqali ularning aqliy salohiyatini oshirish va ta'lim samaradorligini ta'minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А.Х. Югай "Общая психология" --- Ташкент..2014
2. Davletshin M.G va boshqalar. Yosh davrlar va pedagogik psixologiya. T..2004
3. Сирожиддинова, Ф. Х. (2022, August). Раҳбар бошқарувида мулоқот маданияти ва таъсир кўрсатиш омиллари: Сирожиддинова Фируза Хосилбековна, АндМИ "Гуманитар фанлар" докторанти. In Научно-практическая конференция.
4. Ziyonet